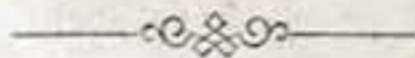


DÁVID FERENCZ

EMLÉKE.



ÉLITÉLTETÉSE ÉS HALÁLA

HÁROMSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁRA.

JAKAB ELEK,

MAGYAR TUDOM. AKADÉMIAI LEVELEZŐ TAGTÓL.



BUDAPEST,

NYOMATOTT A MAGY. KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1 8 7 9.

Durate, et vosmet rebus servate secundis.

Virgilius.

KELEMEN BENŐNEK,

MINDEN UNITÁRIUS ÜGY ÁLDOZÓ BARÁTJÁNAK.

Emlékszel-e, a mult év őszén, méla fenyőid árnyában, a kis forrás mellett, ígéretet tettünk, hogy ha az 1879. évi *háromszázados unitárius ünnepet* megérjük s én Dávid Ferencz életrajzát megírom, neked ajánlom azt; te tetszésemre hagytad, mit tegyek.

Isten megadta érnünk. Az ünnep itt. A könyv elkészülve, neved paizsa alatt, ime kezedben. Jól esnék, ha az én szívem tetszése a tiednek öröme lenne. Isten iránt hálám, hozzád igaz szeretetem s ügyeinknek tett nagy szolgálataid elismerése indítottak erre

Féltetek nagy könyvtől, sok betütől. Vajha nektek ne lenne igazatok s ne lennék én a méltán féltett! Fájna, ha igaz igyekezetü, hív munkálkodásom a jók javallását nem nyerné meg. De öntudatom, önérzetem akkor is megmarad nekem. Ezt senki, semmi, soha el nem veheti.

A férfi, ki e könyv tárgya, a hit, tudás és lélekerély hatalmas képviselője. Az unitarismus életfája századokra kitermette magát benne. Neve, lelke, tudománya, tettei fényéből nagy időig szív lelki táplálékot egyházunk.

Ily nagy alakot kísérlék meg e könyv szűk keretébe foglalva a jövőnek úgy adni át, a minő volt s a hogyan tőlünk rég megérdemelte. Örven-denék, ha bár részben sikerült volna.

Véleményedre sokat tartok. Nyugtass meg, ha te is benne megnyugvást találsz. Mondjátok — te, és a kik még szeretnek, hogy egyházunk iránt tett e szolgálatom, szívetekhez közelebb vitt, s jelen viszonyaink közt némi értékkel bir. Élj tieiddel jó egészségben, s engem — az örömtelen távolban előtt — ne felejts.

Az író.

ELŐSZÓ.

Az igazságnak a történetben élő szelleme elégtételt követel azon férfinak, a ki az erdélyi reformációra minden fejlődési fokán, döntő befolyást gyakorolt, s az által, hogy a máshonnan tüzzel-vassal kiirtott szabadabb hitnézeteknek az unitárius keresztény egyház hitvallásában érvényt s az egyháznak alkotmányos biztosítékot szerzett, nemzete és az emberiség műveltsége ügyének tett szolgálatot.

Nyugatról messze Keleten, a Feketetenger partjai felé, egy szabad nép kebelében, önerejére hagyva, figyelemre csak hitelveiért, ezek megdöbbsent elleneitől méltatva, tünt fel és hatott azon tevékeny szellem, melynek — az érdekféltés és rövidlátás kárhóztató ítéletei daczára, ez eredmény örök érdeme és dicsősége. Az emberi szív és szellem vallási magasabb vágyódásai — Ariustól Servetoig — csak itt és főként általa nyertek concret alakot és megtestesülést. Itt élt háromszáz évig, mintegy elrejtözve, ama nemes magcsira, melyet a XVII. s XVIII. század keresztény bölcsészete oly kevésbé tudott akár fölöslegessé tenni, vagy értékétől megfosztani, mint az olykor mostoha kormányhatalom, vagy a minden hitújítást ellenző hierarchia üldöző keze megsemmisíteni. Ma már Magyarország alkotmánya s tekintélyes számu britt és éjszak-amerikai hitrokon vallás-erkölcsi szövetsége védi, kik a vallásban a fősúlyt a hittanok mellett az ethikai részre: a jámbor és igaz keresztény életre, a szeretet művei gyakorlása s az emberiség közjávára törekvés által egy magasb erkölcsi létczél elérésére fektetik.

Nemzeti irodalmunk késő ébredése egyik oka annak, hogy e férfi emlékezete oly soká maradt a feledés sirjába temetve, és az, hogy az unitárius hitvallás törvényes bevetetésének — melylyel a reformáció eszmemozgalma a XVI. században tetőpontjára ért — elbeszélhetésére a vallási törvényeknek úgy, mint a politikai viszonyoknak kedvezőben kellett alakulni s a közérzületnek a társadalmat átható műveltség által rá előkészítettetni.

Ma nincs eretnek-üldözés, az *excommunicatio* nem-katholikusok előtt nem ijesztő rém : az elmék magas érettségi foka, a keresztény szeretet, a theologiai irodalom fejlettsége, a protestáns egyetek és angol meetingek, Schleiermacher és Neander, De Vette és A. Réville, Pristley és Channing, Martineau és Ballagi theologiai művei a hit és meggyőződés szabadságának hatalmas útegyengetőivé váltak. Ezek lángelméjének mindenütt meglátszik a közszellemre gyakorolt jótékony hatása. *Az Isten osztatlan egysége s egyedül imádandó-volta* tanát valló reformator életrajza ma szerzőjére nem von egyházi átkot s máglyatüzet.

De vannak a megírásnak más akadályai. A forrás-művek közül, a régiségek meg nem becsülése, előítélet, vallási türelmetlenség és tudatlanság sokat megsemmisített. Jezsuita tanácsadókra hallgató r. katolikus, orthodox református uralkodók és kormányaik megégetésre ítélték nemzeti nyelven írt oly irodalmi emlékeket, melyek ma muzeumaink büszkesége, valódi cimeliumok lennének. Ezek látták, hogy Theodosius császár kr. e. 432. évben költ rendeletében s azutáni conciliumok végzéseiben ez van írva : *az eretnek Ariust követők és Arianus-könyvek égetteszenek meg* — s feledve, hogy ezer év fekszik közbül, ezer évet haladott az emberiség, nem véve fontolóra a nemzeti irodalom érdekét, rá olvasták ezt az általuk szintén eretnekeknek bélyegzett 1567—1571. vagy korábbi unitárius magyar és latin könyvekre, büntetés terhe alatt összegyűjtve, néha megcsonkítva, máskor szétszaggatva megsemmisítették ; néhol a könyveket íróikkal együtt égették meg. II. János [Zsigmond] korában volt rá eset, hogy protestáns püspök unitárius püspök könyveit égettette meg, mit a királynak kellett megtiltani. Ez lett a levelezések sorsa is. Ha üldöztek, elfogtak, lefejeztek vagy megégettek egy szabadelvűt hiteért, könyveit s írásait is lefoglalták. Midőn elfogták, Dávid Ferenczcel is ez történt . . . Magyarország és Bécs biographiai és epistolographiai irodalmában s kézirati más gyűjteményeiben aránylag igen kevés megbízható följegyzést s csak néhány eredeti levelet találtam egyik híve, az unitárius hiteért Rómában 1585. megégetett Palaeologus Jakabnak a bécsi államlevéltárban levő levelezései között. Szerkesztményt, életirati vázlatot, jellemrajzot vagy érdekesb episódot nem ; mig Huss és Luther, Melanchton és Kálvin életiróinak egész biographiai irodalom áll rendelkezésükre, műveik régi és újabb teljes kiadásával, eredeti leveleik még életökben összegyűjtött, jegyzésekkel kiadott s maig folyvást gyarapított köteteivel. Luther leveleiért egyik tisztelője a fél Német-

országot járta be... A magyar nemzet jelesei elfeledésében mul feljül másokat. Nálunk nyomoruság a biographia-írás s mosolyt költ fel a régi biographia-irodalomra gondolás.

Legyőzött nagy eszmék s társadalom átalakító reformok kezdeményezőinek sorsa megsemmisítés. Azoknak, kik barátai voltak, megfélemlítve, elleneiknek, kik a küzdőtéren velök szemben állottak, a győzelem után, érdekek sorsszerűleg egygyé lesz: az első elnézik, engedve, csak hogy maguk a hatalom üldöző kezét kikerülhessék; utóbbiak teljes diadalmat óhajtvá biztosítani, akarják s kiméletlen erélylyel kiviszik, hogy a nagyság emlékei az egyén hirnevével elenyészsenek. Ily történeteknél a szentírás szava teljesül: *Megverem a pástort és a nyáj elszéled.*

A polgári élet ama két fő munkássági terén látjuk ezt leginkább, melyen a fanatismus és elvadult szenvedély erkölcsi dudvája mindenhol buján termett — a politikain és vallásin; hol pedig az emberi szellemnek realis eredményre legkevesebb anyaga s legingóbb alapja levén, óvatos megfontolásra s eszélyes cselekvésre legtöbb ok lenne; hol mindig kétes a küzdelem, s jó és rossz tényleges mértéke a siker: egyiknél a társadalom eszközölt jólléte, a másiknál az erkölcsi élet üde épsége. Sajnos, hogy az emberi természetet még is épen itt vonják hajlamai tulzásra, itt legönzőbb és legrövidlátóbb itéleteiben, elfogult, mostoha és kegyetlen az igazság gyakorlásában.

Dávid Ferencznek is tapasztalnia kellett ezt. A jezsuita befolyás alatt álló Báthori István és Kristóf erdélyi r. katolikus fejedelmek és a más hitfelekezetek egyetértő támadásainak tizenkét évig ő és elvtársai voltak egyedüli tárgya, nem bűnökért, a mik nem terhelték; nem a társadalmi rend fölforgatásáért — ők a legbékésebb alattvalók voltak; hanem nézetkülönbségért, Isten felől eltérő meggyőződésért. S a mint a föld lábai alatt megrendült, megdőbbentek barátai, bátorságra gyultak ellenei: a megoszlás és rombolás elkezdődött — veszni, pusztulni engedték mindenét. Kolozsvár népszerű és csoda ékesszólású főpapjának, Erdély és Magyarország legnagyobb theologusának, egybámulatos munkásságu lélek évtizedekre terjedt virasztásainak eredménye, negyven évi levelezése, az életből csaknem kitöröltetett: tűzbe dobták vagy soha föl nem találhatólag elrejtették, tanait kárhoztatva, könyveit megsemmisítették... Csalódtak azonban gyűlölői, ha azt hitték, hogy evvel tanelvei is megsemmisültek. Ellenkezően, azok, kik a vész órájában őt elhagyták, lelkiismeretökben magukkal vitték hűtlenségök fájó tudatát; a kik hívek maradtak, drága kincsül őrizték

meg nevét, bevésték szivökbe beszédeit, mint szent legenda szállott örökösről örökösre szenvedéseinek emlékezete három századon át S ime, a mint a honra jobb napok derültek, az általa alapított egyház, egy háladatos érzésű fiának kezdeményezésére — jóváteendő a multnak mulasztását, meghatározta: *hogy 1879. évi zsinatát úgy tartja meg, hogy az Dávid Ferencz első püspökének három százados elítéltetése és halála polgári emlékünnepe is legyen*, melyhez én ez **Emlékirat**-tal járulok, az unitárius egyházzal, ahoz tartozásomon kívül — mit fenkölt érzéssel ismerek el — solidaritasban művemnek akár irányát, akár az elveket illetőleg nem állva, s ilyenbe hozatni úgy annak érdekei, mint irói függetlenségem megóvása tekintetéből nem kívánva. Ha jót tettem, legyen az öröm mindnyájunkkal közös, ha nem, álljak helyt érette a közvélemény ítélőszéke előtt csak én.

Soká tünődtem, hogy mint nem theologus, megírjam-e vagy elhagyjam? Tanulmányaim valláspolitikai ténynek tüntetvén föl elöttem ez elítéltetést — barátim koronként megújuló ösztönzésére — az elsőre határoztam el magamot. Úgy láttam, hogy ez életirat tárgya főmozzanatai hittani kérdésekkel vannak ugyan kapcsolatban; de az előadás műformájának történelmi jellegűnek kell lenni, melyben inkább az események és cselekvő személyek beszélnek, mint az író; magába kell foglalni annak: ki volt e rendkívüli ember? honnan termett elé ama válságos időben, midőn Magyarország a dynasztiaváltozás, a királyság szétdarabolása és a reformáció hármas harczát vivta? Reformátori eljárásában mi volt czélja s mennyiben érte el? Minő vallási tanok, politikai okok és országvégzések következtében kellett elbuknia? s mi lett ennek eredménye hitelveire és hitfelekezetére, a társadalomra és emberiségre nézve? Meg volt e érve a kor tanai elfogadására? Megállott-e egészben vagy elítéltetése után módosulni kellett hitrendszerének . . . ? Igen, föl kell mutatni benne a kora gondolkozását századokkal megelőző szabadelvű theologust és unitárius reformátort, az elragadó előadásu hitszónokot és téritőt, az apostoli szelidségű férfit és a magát övéiért feláldozó főpapot, a megismert igazságért halálra kész hitvallót; kit sikerei s a királyi kegy kevélylyé és zsarnokká, az üldözés kislelküvé és elcsüggedtté nem tett; a kit nézeteitől sem a megkegyelmezés ígérete, sem a börtön iszonya el nem tántoritott; békén túrt ő gúnyt és megaláztatást, s azok ellen sem volt avagy csak egy keresztényhez nem illő szava is, a kik neki évekig lest hánytak, egyházi állásától, javadalmaitól és szabadságától megfosztatták, a kinek lelke a földtől elfordulva egyedül az Isten iránti bizalomban látszott

keresni üdvét, s hitnézeteinek igazságáról oly mélyen meg volt győződve, hogy azok diadalát birái előtt és a börtönben folyvást állította, s lánczai zörgése közt írta azokról napjainkban teljesülni indult e jóslatot: „*A pápák kardja, menykövei, a kereszt és a halál képe — semmi hatalom nem fogja az igazságot útjában feltartóztatni. Azt írtam, a mit éreztem, s a mit érzék, bizó lélekkel igazán hirdettem; meg vagyok győződve, hogy az én vesztém után a hamis igehirdetők tanai össze fognak omlani.*“¹⁾

Megnyugodtam abban, hogy ily élet története megírására világi író is illetékes. A lehetőséggel számolva, más oldalról támadtak aggodalmaim. Láttam ez élet folyamának szirteit és örvényeit, miket mint elbeszélő sem kerülhetek ki, elítéltetésekor hívei megoszlását, s a többségnek a meg nem változtathatóba kényszerü belenyugvását, a hitfelekezeti személyes viták érintése gyöngéd természetét, a mi most is gyakorolhat a kedélyekre visszatetsző hatást . . . Meg kellett azt is fontolnom: vajjon szigoruan tudományos és rendszeres legyen-e művem, mely szakembereknek tetszetős lesz s nekem tán némi hirt és nevet szerez, de a közönség nem élvezi? vagy gyakorlati irányban, történetelbeszélői alakban és inkább a nagy közönség számára írva, hogy azt a mai idők átokfogta közönyéből felrázza, lelkét meghassa, s multja e homályos időszakáról fölvilágositván, hite mellett, melyet szívében századok óta híven ápol, melyért jobbjai oly elszántan küzdöttek, s mellette maig állhatatosak, ha kell új küzdelmekre és önelszánásra buzdítsa? Az utóbbi látszott czélszerűbbnek . . . Czélom az volt, hogy a mű közérdekü legyen, s nem tulzottan felekezeties, tárgyilagos és meggyöző, történetileg hív és igaz. De ezt megnehezítette azon tény, hogy Dávid F-et meggyöződése bátor kimondásaért a biographia-, lexicon- és encyclopaediaszerkesztők, egyházi és irodalomtörténetírók hajdan és az újabb időben csaknem rendszeresen — mintha egyetértettek volna — mellőzték, vagy ha szóltak róla, sujtották és feketítették; Toldy is, a kinek pedig magán véleménye igen kedvező volt róla,²⁾ *XVI-ik századi Irodalomtörténetében* érdeménél jóval kevésbbé méltatta. Sandius és Bock, a kiket az európai összes népek irodalmi forrásul használnak, szintén tévesen írtak róla, munkáit is nagyobbára Blandratának tulajdonították.

De mindez még sem tartóztatott vissza azon elhatározásomtól,

¹⁾ *Egyháztört. Emlékek.* I. Oklevel. s rokon tárgyuak xviii. sz.

²⁾ Lásd levelét *Keresztény Magvető* XI-ik évfolyama 195 – 196. ll.

hogy Dávid F. élete és munkássága tüzetes méltatása által annak értékéről igazságos ítélet alkotását lehetővé tegyem, annyival inkább, mert az által a nemzeti irodalomnak is némi szolgálatot véltem tehetni, többnyire oly eredeti művek s kéziratok tanulmányozása eredménye levén dolgozatom, melyeket iróink nem hogy használtak volna, de nem is igen láthattak.

Elindulok hát járatlan úton, a multnak vésszel és romokkal teljes sötétéből fölkelteni egy eltemetett nagy szellemet. Legyenek ez igaz sorok elégtétel a szenvedő erénynek; egy csendesen égő fáklya, mely megvilágítja Erdély XVI. századi reformációja nem egy homályos szakát s erős tusák emlékeit újítva meg, a hit- és lelkiismeretszabadság barátait az igazság és nagy eszmék mellett hív és kitartó küzdelemre bátorítja.

Sok az uralkodó balvélemény az unitárius hitvallásról általában, így az erdélyiről is; az anyaországban sem ismerik jól, s az európai statisztikusok és egyháztörténetirők csak ritkán említik. Tévesen fogják fel legtöbben e vallásnak eredetét, nevét, alapítóját és hitzikkéit. Művem oly élettörténet, mely ezek iránt tájékozást ad. Kitűnik abból, hogy Dávid F. Socini Faustónál sokkal idősb volt, korábbiak és önálló hittani nézetei; hogy Socini hírneves Dávid F. halála után lett, leginkább az ő elítéltetése által és ellene akkor folytatott polemiáiért, mikor ő már — fel a sírból — nem védhette álláspontját; bebizonyul, hogy Dávid F. hitelveinek Arius és Photinus, vagy Serveto és Gentile Bálintéival egyezése nem idegen hitrendszer elsajátítás; de külön tanulmány és önálló elmélkedés eredménye, s a vallás egyetemes történetéből átvett közös tudományi kincs, melynek anyagként felhasználása jogosult; ki fog tűnni, hogy Dávid F. theologiai álláspontja és tanai neki oly sajátja, mint más írók tulajdon művei, melyekben szintén van idézet és másoktól átvett tudományi elv, tehát, hogy a Dávid Ferencz-féle erdélyi unitárius vallás nem Socini Fausto vallása, az Unitarismus nem Sociniánismus.

Művem beosztásában a vezérelv a történetek időrendi sora. Forrásaim kiváltképen művei, mik a megégetést vagy más módon megsemmisítést kikerülték, s miket gondosság és véletlen, kegyelet és féltés, épen vagy csonkítva, nyomtatásban vagy kéziratban megtartott s nekem használatra egybegyűjtenem sikerült. Ez, úgy vélem, neveli a mű értékét s hívebb tudomást ad Dávid F.-ről, mint az eddigi értesítések.

Az **Emlékiratot** a II-ik rész egészíti ki, és pedig I., a forrásul használt oklevelek, zsinati egybe'hívói s más tarlózatok; II., verses és

prózaí műveinek teljes címlapjai, tartalmuk, terjedelmök s hollétük ismertetésével s bibliographiai jegyzetekkel. Mellékelve van **Kőrajz**-nyomatban egy eredeti levele, administratív és törvényes dolgokban használt kétféle pecsége rajza s különböző életkorából három sajátkezű névaláírása. Arczképét sikertelenül nyomoztam . . . Midőn Roesner Gottfried Thorn-városi protestáns theologusnak 1724-n szabad nézeteiért jézsuita befolyásra feje vétetett, honfitársai sírköve egyik oldalára e két szót vésették : OSSA ROESNERI. S a német nemzet előtt ma is szent a thorni martyr-emlék. Én ez egész könyvet — mi három század óta az első — hozom neki áldozatul. Egy tettekben gazdag életről szerény emlék; de nekem *mindenem*, a mit 30 éven át gyűjthettem. A ki megismeri Dávid F. életét s megérti halálát, meg fog rá e kised mécs halvány világa mellett is emlékezni . . .

Régi történeteket beszélek el, nem kívánva multja s eldődei netaláni tévedéseieért nem-felelős egy felekezetet is bántani a jelenre nem vonatkozó soraimmal. Kérem, fogja fel azt így az olvasó is. Egy távol eső korszak uralkodó eszméit, közgondolkozását, erős küzdelmei közt olykori botlásait és szenvedéseit tárom fel. Birnunk kell azon okos akarakterővel, hogy ne fájjon szívünk, a mikért elődeinké vérzett; ne háborítsa fel lelkünket, a mi velök olykor fegyvert fogatott, hogy viselje férfiason a tapasztalás iskolájában megizmosult értelmünk amaz eszmeharczok és elvviták szenvedélyébresztő hatását, a minél fogva öök hajdan egymást — testvéreiket — börtönbe záratták, számüzették, javaiktól megfosztatták, megölették; hogy a mult oktasson tövisei szurása, a jelen bajai közt irányozzan a régi sebek felszaggatása nélkül, hogy leszámolásunk atyafiui legyen, s az egykori szenvedések emlékezetben élő fulánkjai eltűnvn, mint azon egy hon fiai és leányai a kiengesztelődés, keresztény szeretet és testvériesség érzelmeiben olvadjunk össze.

Az unitárius hitvallás a tiszta ész, a szeretet és türelem, a jótetés és megbocsátás vallása. A nagyobb hitfelekezetek irántunk való jó véleményének értéke nagy előttünk. Sokáig voltunk üldözve — megtanultuk ismerni a rokonszenv becsét. Sokszor vétetett el tulajdonunk s méltatlanul szidalmaztak — tudjuk, mily sérthetlennel kell lenni idegen jognak, birtoknak, becsületnek. Gyakran nyomattunk el — a tapasztalás tette előttünk édessé a szabadságot, a mi nélkül elkietlenül a földi lét. Nagy szenvedéseken mentünk át — jól esik egyházunknak a béke áldott idejét élni. Az igazságot keressük s róla Isten és emberek előtt bizonytságot teszünk, érette háboruságot is készek vagyunk elszen-

vedni; mert ezt Krisztus parancsolta s Dávid Ferencz életével rá példát adott. Az ő élete és vértanui halála egy nagy igazságot bizonyított be a kereszténység történetében, azt, a mit a physikai életben is látunk. Mint ebben egy anyagparány sem pusztul el: úgy abban koruknál messzebb látó nagy és bátor lelkek egyetlen szép gondolatja sem veszt el. Hijában fojtották el ideig óráig s hasztalan üldözték s hurczolták föltalálóikat börtönbe és máglyára; a nagy eszmék s vallási fenséges tárgyú gondolatok akként maradnak meg az eltelt keresztény századok iszapja közt, mint az évezredek előtt szirtrétegek közé szorult gyémánt és arany. Isten, ez a nagy gondviselője a világnak, mint a hogyan egy régiségtárba vannak berendezve a mult idők ritkaságai: úgy tartotta fenn az irás és könyvek által az emberi szellem és tudás e szent kincseit és örökségét. Arius, Photinus, Wicleff, Huss, Serveto és Dávid Ferencz valláselveiből most csöndes észrevétlenségben készül a szebb lelkekben a mivelt emberiség számára oly hitrendszer, mely a kor miveltségéhez és szükségéhez való s mely Krisztus szeretet-vallására mint kútfőre viszi vissza minden hitrendszerek alkotóit és híveit . . . *A gyermek nem halt meg, csak alszik* — az emberi lélek eszméiről a vallás terén joggal mondhatni ezt. Meghaltak ők, a kik kigondolták és szenvedtek érte és üldözésnek voltak kitéve, de nevöket áldja s tanai és hitelveik emlékét híven őrzi az emberiség közemlékezete mindaddig, míg az időnek teljességében hasznára fordíthatja, s fordítani bizonyosan fogja.

Buda-Pest, augustus 3-n 1879.

Jakab Elek.